

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-110>

УДК 330.543.624:332

ОБГРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ УТВОРЕННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН В МЕЖАХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

SUBSTANTIATION OF THE CRITERIA FOR THE ESTABLISHMENT OF FREE ECONOMIC ZONES WITHIN THE REGIONS OF UKRAINE

Мозговий Євген Валерійовичкандидат економічних наук,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. БекетоваORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8098-5421>**Mozgovyi Ieugen**

O.M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy

Стаття присвячена обґрунтуванню наукових рекомендацій щодо утворення вільних економічних зон на основі застосування критеріїв економічного стану територіальних утворень в межах регіонів України. На основі аналізу літературних джерел, обґрунтовано необхідність більш ретельного дослідження проблем та аналізу особливостей створення та функціонування вільних економічних зон. Наведено чинники, що значним чином впливають на економічний стан територій, а також представлено зв'язок між ними. Для кожного з чинників обрано показники, що дозволяють оцінити їх вплив на функціонування територіальних громад та регіонів України. Для визначення критеріїв утворення вільних економічних зон запропоновано використовувати абсолютні відхилення між максимальними та мінімальними значеннями показників, що характеризують економічний стан територій з подальшим визначенням інтервалів, які позначають їх економічний стан.

Ключові слова: території, регіони, вільні економічні зони, економічний стан, критерії утворення вільних економічних зон.

The article is dedicated to solving the problems of determining the criteria for the formation of free or special economic zones on the territory of the regions of Ukraine. The necessity of formulating recommendations for establishing clear criteria for the creation of free economic zones to stimulate the development of depressed territories has been proven in the paper as a result of substantiating the relevance of the topic of that one. Comparing and analysing the results which are presented in the scientific works on the topic of the paper by Ukrainian scholars, it is possible to conclude about the necessity of more detailed research of the problems concerning the features, creation and functioning of free economic zones. The presented in the paper definition of a free economic zone is based on current legislation and defined there as a perimeter-fenced part of the territory of Ukraine, located within one administrative-territorial unit, on which a special legal regime for the conduct of economic activity is established. The factors that significantly affect the economic condition of the territories, and the connection between them is also presented in the paper. The impact of factors on the functioning of territorial communities and regions of Ukraine is illustrated in the paper with economic indicators. The indicators is performed in the paper like a tool of determination the economic status of some region parts or region as whole. Also, the difference between the maximum and minimum values of the indicators characterizing the economic condition of the territories is proposed to estimate in the paper for determination the criteria of the free economic zones establishment. The important result of the paper is approach to determinate intervals which indicates economic status of Ukrainian territorial communities and regions. The practical application of the performed recommendations will allow to make the decision concerning the creation of free economic zones in the territory of the regions of Ukraine. In addition, the presented technique can be applied to local territories and regions as well.

Keywords: territories, regions, free economic zones, economic status, criteria for the formation of free economic zones.

Постановка проблеми. Серед об'єктивних явищ, що описують економічний розвиток територій варто відзначити нерівномірність

умов такого розвитку, обумовлену наявністю або відсутністю природних ресурсів або кліматичних умов для розвитку певних галузей

економіки; рівнем розвитку підприємництва та суб'єктів ринкової інфраструктури; міграційними процесами; інвестиційною активністю суб'єктів господарювання та ін. Сукупний вплив перелічених чинників обумовлює посилення диспропорційності розвитку територій на тлі недостатнього врахування їх потенціалу та конкурентних переваг. У свою чергу, нерівномірність розвитку означає появу територій, економічний розвиток яких значно уповільнюється порівняно з рештою. Такі території умовно називають депресивними.

Одним із способів стимулювання розвитку депресивних територій є перетворення їх на вільні економічні зони, які відзначаються спеціальними умовами діяльності суб'єктів підприємницької діяльності і започатковуються для пожвавлення їх ділової активності. Однак, наявність значної кількості ознак територій та необхідність врахування ключових умов їх розвитку вимагає визначення чітких критеріїв утворення вільних економічних зон.

Визначене вище і пояснює актуальність теми цієї публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми створення та функціонування вільних економічних зон (ВЕЗ) знайшли відображення у роботах вітчизняних дослідників. Наприклад, Ю. В. Гусев значну увагу приділяє визначенню сутності вільних економічних зон та наводить їх класифікацію за різними ознаками [1]. Крім того, автор наводить критерії віднесення регіону до депресивних, що важливо для обґрунтування рішення про створення ВЕЗ. М. В. Савченко, Є. І. Огородник та А.-М. В. Шимко представили роботу аналітичного характеру [2], де крім визначення та класифікації ВЕЗ міститься аналіз показників, що характеризують функціонування ВЕЗ в Україні. Крім того, автори проаналізували динаміку інвестицій в економіку України та дійшли висновку про доцільність функціонування ВЕЗ, як важливого елемента національної економіки. Робота Г. Самійленко відрізняється комплексним підходом до аналізу особливостей створення і функціонування ВЕЗ і містить характеристики та основні показники функціонування ВЕЗ в Україні, їх класифікацію, а також переваги та недоліки створення [3]. Також, авторка аналізує вплив ВЕЗ на економіко-господарську систему регіонів (при цьому поняття вільної та спеціальної економічної зони у статті вважаються синонімами). С. О. Тригуб у роботі [4] також наводить визначення та класифікацію ВЕЗ, переваги їх створення та функціонування, а також наводить і

деякі важливі результати їх функціонування, не аналізуючи відповідних тенденцій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визнаючи комплексний підхід до аналізу процесів і проблем створення та функціонування ВЕЗ, представлений у роботах вітчизняних вчених, варто відзначити, що проблеми обґрунтування критеріїв утворення вільних економічних зон на території регіонів України не отримали належного висвітлення у наукових роботах українських дослідників і тому потребують більш ретельного дослідження.

З урахуванням викладеного вище **метою** цієї публікації варто вважати обґрунтування наукових рекомендацій щодо утворення вільних економічних зон на основі застосування критеріїв економічного стану територіальних утворень в межах регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У широкому розумінні вільною економічною зоною називають територію з особливим режимом оподаткування або іншими спеціальними умовами, що застосовуються для суб'єктів економічної діяльності. Як правило, ці умови є значно покращеними порівняно з іншими територіальними утвореннями.

Відповідно до Закону України «Про спеціальні (вільні) економічні зони», спеціальна (вільна) економічна зона – це огорожена по периметру частина території України, розташована в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, на якій встановлено спеціальний правовий режим провадження господарської діяльності. В межах однієї адміністративно-територіальної одиниці можуть розташовуватися кілька спеціальних (вільних) економічних зон. На всій території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджується митний режим спеціальної митної зони [5].

При цьому, відповідно до іншого закону адміністративно-територіальна одиниця – це частина території України, що є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [6]. Відповідно до такого тлумачення адміністративно-територіальна одиниця – це інше визначення термінів «регіон» або «область».

Виходячи з цього визначення варто зауважити наступне:

– По-перше, максимальним розміром вільної економічної зони (ВЕЗ) є певний регіон України.

– По-друге, перевага щодо створення ВЕЗ надається тим територіальним утворенням, що межують з іншими країнами (про що говорить вимога запровадження спеціальної митної зони на території ВЕЗ).

– По-третє, у якості ВЕЗ може виступати територіальна громада або об'єднання кількох таких громад, що розташовані на території певного регіону України (але такі громади не можуть належати до різних регіонів).

Визначившись із змістом поняття «вільна економічна зона», необхідно сформулювати основні етапи реалізації пропозицій щодо визначення вільних економічних зон у складі регіонів України.

Визначення основних чинників, що погіршують економічний стан регіонів та територіальних громад (що свідчить про необхідність утворення ВЕЗ).

На нашу думку, основними факторами, що свідчать про погіршення економічного стану територіальних утворень є:

Суттєве зменшення обсягів капітальних інвестицій – свідчить про значне зниження інвестиційної привабливості підприємств регіону або окремих територіальних громад, що у свою чергу вказує також і на відсутність належного інвестиційного клімату. Негативний вплив цього чинника проявляється у поступовому зменшенні кількості підприємств, що приводить до скорочення податкових надходжень та інших негативних наслідків.

Скорочення кількості працівників – є наслідком міграційних та інших процесів і непрямо свідчить про погіршення якості життя громадян на певній території, зниження їх доходів та рівня споживання, з одночасним погіршенням умов праці. Негативний вплив цього чинника проявляється у тому, що економічно активне населення (що є одночасно працівниками і споживачами) переміщується до інших регіонів України або до інших країн для покращення умов праці і підвищення якості життя.

Зниження ефективності функціонування територіальних утворень – виражається у зниженні обсягів реалізованої продукції. Зниження доходів також означає зниження податкових надходжень, що приводить до зменшення обсягів фінансування потреб регіону з власних джерел та підвищення рівня дотаційності окремих територіальних утворень або регіону в цілому.

Наведені вище чинники пов'язані між собою, оскільки підсилюють негативний вплив один одного, як це показано на рисунку нижче (рис. 1).

Для тих територій, що мають спільні кордони з іншими державами важливим чинником є належна організація міжнародної торгівлі, бо можливість здійснення експортно-імпорتنних операцій значно підвищує потенціал регіону. Але, така можливість є не завжди, тому вище відображені чинники, що діють на більшість територій (рис. 1). Варто відзначити, що

Рис. 1. Зв'язок між чинниками, що впливають на економічний стан територіальних утворень

створення ВЕЗ та спеціальних митних зон у цій роботі розглядається як спосіб активізації на територіях, що вважаються депресивними і не в повній мірі використовують власний потенціал. Крім того, через прикордонні території експортується не лише продукція, вироблена у відповідному регіоні. Тому, чинником, що впливає на функціонування прикордонних територій є саме організація міжнародної торгівлі, а не виробництва продукції.

Вибір показників, що узагальнено відображають вплив обраних факторів.

До показників, що позначають стан територіальних утворень висуваються певні вимоги, а саме:

а) показники характеризують ряди динаміки, що дозволяє формулювати висновки про перспективи розвитку територіальних утворень;

б) показники знаходяться у відкритому доступі або можуть бути визначені на основі відкритої інформації з офіційних джерел;

в) вони мають ті самі одиниці виміру і тому можуть порівнюватися у разі виникнення такої потреби.

Далі наведемо показники та обґрунтування їх вибору:

1. Для відображення скорочення обсягів інвестицій у цій роботі пропонується використовувати показник темпів зниження обсягів капітальних інвестицій за регіонами, який за потреби може бути визначений і для окремих територіальних громад або їх об'єднань. Вибір саме капітальних інвестицій обумовлений наявністю цього показника серед тих, що визначаються Службою статистики України, а також тим, що фінансові інвестиції (як і операції з цінними паперами загалом) ще не набули належного поширення на території нашої держави.

2. Поступове скорочення кількості працівників внаслідок міграційних процесів та демографічних чинників пропонується проілюструвати з використанням темпів зниження кількості зайнятих працівників. Вибір саме цього показника пояснюється тим, що саме зайняті працівники задіяні у створенні продукції та наданні послуг в межах регіону або окремих територіальних громад. Зниження ж чисельності зайнятих вказує на необхідність підвищення ділової активності (наслідком чого є зростання кількості підприємств та робочих місць).

3. Для оцінки чинника зниження ефективності функціонування територіальних утворень пропонується також використовувати

темпи зниження (або зростання) показника валового регіонального продукту у розрахунку на одного суб'єкта господарювання. Цей показник є аналогом продуктивності праці, але розраховується для суб'єктів господарювання. При цьому може виникнути ситуація, коли зниження кількості підприємств приводить до зростання описаного показника – це означає, що частина суб'єктів господарювання з низькою ефективністю діяльності не витримала інтенсивної конкуренції і припинила діяльність.

4. Як вже зазначалося, для регіонів та територіальних громад що межують з іншими країнами важливим чинником є організація торгівлі. Загальний обсяг торговельних операцій складається з обсягу експорту та обсягу імпорту. Але саме для розвитку територій важливим є експорт продукції, робіт та послуг. Саме зростання експорту свідчить про посилення конкурентних позицій як певного регіону, так і держави в цілому. Але є і зворотній процес – скорочення обсягу експорту вказує на те, що закордонні партнери знайшли інших постачальників аналогічної продукції. З урахуванням викладеного вище, для оцінки впливу фактору про який йдеться на економічний стан регіону рекомендується застосовувати темпи зниження обсягу експорту. Отже, логіка застосування обраних показників полягає у тому, що їх значне зниження протягом певного періоду вказує на необхідність утворення на території регіону ВЕЗ.

Для оцінки перелічених вище факторів пропонується застосовувати показники, що характеризують ряд динаміки, обмежений певним періодом. Тому загальна формула для розрахунку середнього темпу зростання показників за певний період матиме вигляд (1):

$$T_{3P} = n-1 \sqrt{\frac{F_n}{F_1}}, \quad (1)$$

де T_{3P} – темп зростання показника, частка одиниці;

n – порядковий номер останнього року періоду що аналізується;

F_n – значення показника за останній рік періоду що аналізується;

F_1 – значення показника за перший рік періоду що аналізується.

Узагальнюючи, наведемо фактори та показники для оцінки впливу факторів на економічний стан територіальних утворень (табл. 1).

Аналогічні розрахунки можна проводити з використанням темпів приросту показників,

Таблиця 1

Фактори що впливають на економічний стан територій та показники для їх оцінки в контексті створення ВЕЗ

Найменування фактору	Середній показник за період	Особливості застосування
Скорочення обсягів капітальних інвестицій	Темп зниження обсягу капітальних інвестицій	Для усіх територіальних утворень
Скорочення кількості працівників	Темп зниження кількості зайнятих працівників	
Зниження ефективності функціонування територіальних утворень	Темп зниження валового регіонального продукту у розрахунку на суб'єкта господарювання	
Організація міжнародної торгівлі	Темп зниження обсягу експорту продукції, робіт та послуг.	Додатково – для територій, що мають спільні кордони з іншими державами

але при цьому деякі результати мають негативні значення.

Період аналізу обирається залежно від конкретних умов, але вважається, що його збільшення підвищує точність розрахунків. Разом з тим, період аналізу обмежується наявними статистичними даними і не може перевищувати термін незалежності України. Додатково треба враховувати тенденції утворення та об'єднання територіальних громад, що набули поширення останнім часом. Також варто відзначити, що у цій роботі пропонується оцінювати саме негативний вплив чинників, бо утворення ВЕЗ найбільше потребують депресивні та дотаційні території.

Обґрунтування критеріїв утворення ВЕЗ на території певного регіону.

В процесі обґрунтування критеріїв утворення ВЕЗ необхідно враховувати специфіку регіону, до якого належать територіальні утворення. Але регіон складається з територіальних громад, для яких можна визначити перелічені вище показники (див. табл. 1) і з'ясувати максимальні і мінімальні з них. Таким чином, для кожного окремого регіону показники що впливають на економічний стан територій можуть змінюватися від мінімаль-

ного до максимального і ці межі будуть різні для різних регіонів. Для подальших розрахунків важливо визначити діапазон значень кожного з показників, що розраховується як абсолютне відхилення максимального значення від мінімального, як показано нижче (2):

$$\Delta_{Fk} = F_{max} - F_{min}, \tag{2}$$

де ΔFk – абсолютне відхилення максимального та мінімального показника, що узагальнено ілюструє економічний стан територій в межах k-го регіону, частка одиниці;

F_{max}, F_{min} – відповідно, максимальне та мінімальне значення показника F , що обирається між характеристик територіальних громад регіону або їх об'єднань, частка одиниці.

Результат (2) являє собою діапазон значень показника F для регіону k , який може бути розділений на певну кількість рівних проміжків. При цьому, лише територіальні громади з найгіршими показниками рекомендується вважати такими, що потребують застосування спеціального режиму діяльності суб'єктів господарювання із утворенням ВЕЗ. Наприклад, якщо діапазон значень показників розбити на три рівні проміжки, кожен з них позначатиме дії щодо необхідності утворення ВЕЗ, як це показано нижче (рис. 2).

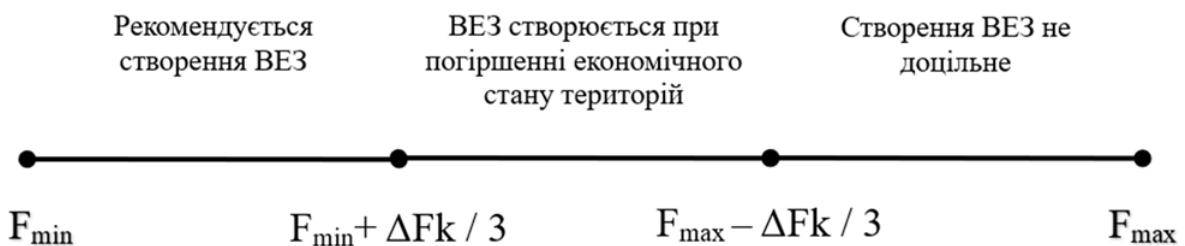

Рис. 2. Інтервали для визначення доцільності створення вільних економічних зон

Таким чином, на необхідність утворення ВЕЗ на території регіону вказують найнижчі показники територіальних громад. Оскільки показників визначається декілька, то для ухвалення рішення достатньо того, щоб більшість з них (2 з 3, або 3 з 4 – у випадку якщо територія має спільний кордон з іншою державою) вважалися низькими, бо саме це і вказує на незадовільний економічний стан територіальних утворень.

Висновки.

1. За результатами обґрунтування актуальності теми публікації доведено необхідність формулювання рекомендацій щодо встановлення чітких критеріїв створення вільних економічних зон (ВЕЗ) для стимулювання розвитку депресивних територій.

2. На основі аналізу результатів, викладених у наукових роботах за темою цієї публікації, сформульовано висновок про необхідність більш ретельного дослідження проблем та аналізу особливостей створення та функціонування ВЕЗ.

3. У статті наведено чинники, що значним чином впливають на економічний стан територій, а також представлено зв'язок між ними (рис. 1). Для кожного з чинників обрано показники, що дозволяють оцінити їх вплив на функціонування територіальних громад та регіонів України в цілому (табл. 1).

4. Для визначення критеріїв утворення ВЕЗ у статті запропоновано використовувати абсолютні відхилення між максимальними та мінімальними значеннями показників, що характеризують економічний стан територій з подальшим визначенням інтервалів, які позначають їх незадовільний економічний стан (рис. 2).

5. Практичне застосування наведених вище рекомендацій дозволить обґрунтувати рішення щодо створення ВЕЗ на території регіонів України. Крім того, наведена методика може застосовуватися і до регіонів (при цьому, замість показників територіальних громад розраховуються і порівнюються регіональні показники).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гусев Ю. В. Поняття спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 59–65. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/13.pdf
2. Савченко М. В., Огородник Є. І., Шимко А-М. В. Вільні економічні зони як інструмент економічного відновлення країни: зарубіжний досвід та перспективи в Україні. *Збірник наукових праць «Вчені записки КНЕУ»*. 2023. Вип. 31 (2). С. 339–351. URL: bit.ly/4fd4NZA
3. Самійленко Г. Теоретичні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон як форми територіально-галузевої організації господарства регіонів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4 (20). С. 289–297. URL: <https://bit.ly/3WcZC3j>bit.ly/3W96TBf
4. Трігуб С. О. Особливості вільних (спеціальних) економічних зон та їх вплив на стимулювання діяльності підприємств. *Академічний огляд*. 2010. № 1 (32). С. 120–126. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2010/1/20.pdf>
5. Закон України Про спеціальні (вільні) економічні зони. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>
6. Закон України про адміністративно-територіальний устрій. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG2LP00C?an=3>

REFERENCES:

1. Husev Yu. V. (2015). Poniattia spetsialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zon i terytorii priorytetnoho rozvytku [The concept of special (free) economic zones and territories of priority development], *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investment, practice and experience], vol. 22, pp. 59–65. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/13.pdf
2. Savchenko M. V., Ohorodnyk Ye. I., Shymko A-M. V. (2023). Vilni ekonomichni zony yak instrument ekonomichnoho vidnovlennia krainy: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy v Ukraini [Free economic zones as a tool for economic recovery of the country: foreign experience and prospects in Ukraine], *Zbirnyk naukovykh prats «Vcheni zapysky KNEU»* [Collection of scientific works "Scientific notes of KNEU"], vol. 31 (2), pp. 339–351. Available at: bit.ly/4fd4NZA
3. Samiilenko H. (2019). Teoretychni zasady stvorennia ta funktsionuvannia spetsialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zon yak formy terytorialno-haluzevoi orhanizatsii hospodarstva rehioniv [Theoretical foundations of the creation and functioning of special (free) economic zones as a form of territorial and sectoral organization of the

economy of regions]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia* [Problems and prospects of economics and management], vol. 4 (20), pp. 289–297. Available at: bit.ly/3W96TBf

4. Trihub S. O. (2010). Osoblyvosti vilnykh (spetsialnykh) ekonomichnykh zon ta yikh vplyv na stymulivannia diialnosti pidpriemstv [Peculiarities of free (special) economic zones and their influence on stimulating the activities of enterprises], *Akademichnyi ohliad* [Academic review], vol. 1 (32), pp. 120–126. Available at: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2010/1/20.pdf>

5. Zakon Ukrainy Pro spetsialni (vilni) ekonomichni zony [Law of Ukraine About Special (Free) Economic Zones], *Zakonodavstvo Ukrainy* [Legislation of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>

6. Zakon Ukrainy pro administratyvno-terytorialnyi ustroi [Law of Ukraine About administrative and territorial organization]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JG2LP00C?an=3>